

УДК 591.9+598.2:502.7

ІСТОРИЯ ВИВЧЕННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ ВИДОВОГО РІЗНОМАНІТТЯ ОРНІТОФАУНИ РАЙОНУ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ "ДЖАРИЛГАЦЬКИЙ"

А.Г. РУДЕНКО

Національний природний парк "Джарилгацький", м. Скадовськ

На основі літературних та багаторічних особистих досліджень наведено результати інвентаризації видового різноманіття птахів району сучасної території Національного природного парку "Джарилгацький". Проведено аналіз видів, занесених до Червоної книги України та інших міжнародних охоронних списків. Наведено детальну історію вивчення орнітофауни району Джарилгацької затоки.

Ключові слова: *інвентаризація, орнітофауна, Джарилгацька затока, видове різноманіття.*

Вступ

Інвентаризація біорізноманіття є одним з основних стратегічних природоохоронних та наукових завдань установ природно-заповідного фонду України. Оцінка сучасного стану різноманіття тієї або іншої таксономічної групи тварин, аналіз літературних джерел та інформація, що отримується у ході моніторингу біорізноманіття, використовується для подальшої розробки заходів зі збереження, відтворення та поліпшення стану природних екосистем. Найчастіше інвентаризація видового різноманіття на окремих територіях розпочинається з вивчення видового складу флори та фауни. В умовах о. Джарилгач та Джарилгацької затоки вивчення різноманіття наземних хребетних тварин було пріоритетним ще з часу включення цієї території до складу Надморських заповідників (1927 р.).

Фауна наземних хребетних Національного природного парку "Джарилгацький" сформувалась протягом певного історичного проміжку часу та має свої особливості. Парк є частиною одного з найбільших водно-болотних угідь міжнародного значення "Каркінітська та Джарилгацька затоки". Територія Національного природного парку "Джарилгацький" розташована на перетині міграційних шляхів багатьох видів фауни, через його територію проходять основні світові маршрути міграції птахів, а деякі місця гніздування, що межують з парком, мають міжнародне значення. Тому перш за все на території Джарилгацької затоки та її островів проводиться інвентаризація видового складу птахів водно-болотного комплексу. Дана робота робить акцент саме на цю найбільш вивчену екологічну групу.

Об'єкти та методи дослідження

Матеріали, які представлені у роботі, базуються на основних публікаціях, що стосуються видового складу орнітокомплексів району Джарилгацької затоки та о. Джарилгач [10, 11, 13, 14, 21, 22, 23, 24, 25, 30]. Об'єктами досліджень є водно-болотний комплекс птахів. Дані про видовий склад птахів означеної території отримано різними дослідниками протягом довготривалого терміну, а саме з початку ХХ століття. В 1980-2000-х роках дослідження проводились у рамках моніторингу зимуючих, мігруючих птахів та тих, що гніздяться на затоках Північного Причорномор'я, силами співробітників усіх поколінь Чорноморського біосферного заповідника. Методики інвентаризації та обліків птахів описані у літературі, що цитується в даній роботі.

Результати та обговорення

Історія вивчення видового складу орнітофауни

Найбільш інтенсивні дослідження фауни хребетних, зокрема птахів, в регіоні та на сучасній території Парку розпочаті у 1920-1930 рр. ХХ ст. Перші роботи на о. Джарилгач розпочав співробітник заповідника "Чаплі" С.І. Снігиревський на початку 1920-х років. Надрукованих робіт цього автора, що стосуються орнітофауни о. Джарилгач та затоки, не залишилось. Існували тільки два рукописних звіти: "Звіт про подорож на острів-косу Джарилгач та в Солено-Озерну Лісову Дачу на Кінбурні" та "Про заснування орнітологічних заповідників: Сиваського, Тендрівського та Джарилгацького по північному узбережжю Чорного моря". Матеріали цих рукописних звітів використовувались іншими науковцями-зоологами у своїх роботах [26]. Вони стали основою для прийняття рішення про необхідність охорони прибережно-острівного та аквальних орнітокомплексів о. Джарилгач і однойменної затоки та включення їх у склад створених Надморських заповідників.

У 1920-х роках територію о. Джарилгач та затоку обстежували інші науковці. Влітку 1923 року на о. Джарилгач проводили наукові спостереження Л.А. Портенко та А.Н. Формозов. У статті Л.А. Портенка [19] наведено видовий склад орнітофауни о. Джарилгач та затоки. Автор підкреслює, що фауна птахів дуже багата. На острові розміщені численні колонії птахів. Це йому належить фраза про "пташине царство" та "пташине ельдорадо" на о. Джарилгач. Л.А. Портенко відмітив на острові близько 80 видів птахів, з них близько 40 видів водно-болотного комплексу. Згадує автор і про те, що місцеві жителі, особливо села Красне, частенько навесні приходять на о. Джарилгач збирати яйця для господарчих потреб, чим дуже турбують та знищують пташині колонії. Пропозиція про створення заповідників на узбережжі Чорного моря, особливо на о. Джарилгач, прозвучала від Л.А. Портенка на II Конгресі зоологів, анатомів та гістологів СРСР, що відбувався у Москві у травні 1925 року [20].

Влітку 1929 року, у перші роки функціонування Надморського заповідника, острів відвідував відомий зоолог А.А. Браунер. В своїй роботі він підтверджує значення острова для збереження орнітофауни півдня України [16]. Також він дає дуже чіткі та корисні рекомендації щодо необхідності охорони острова, виступає проти сінокосів та іншого використання природних багатств острова. У своїй роботі він лише коротко описує орнітофауну острова, тому що з ним у подорожі був орнітолог заповідника А.Б. Кістяківський, який детально обстежував фауну птахів о. Джарилгач. На жаль, окремої статті про стан орнітофауни цього періоду А.Б. Кістяківським не було надруковано. Частина рукописних матеріалів було загублено під час Другої Світової війни, частину, що стосується у тому числі і о. Джарилгач, було використано А.Б. Кістяківським у його фундаментальній праці [17].

Інтенсивні орнітологічні дослідження в регіоні розпочато у 1930 рр. Першу найбільш ґрунтовна працю про склад орнітофауни о. Джарилгач було надруковано М. Шарлеманем та О. Шуммером [26]. В праці автори підкреслюють, що інтерес до вивчення птахів Надморських заповідників у науковців зростає і найбільший інтерес викликає острів Джарилгач. Підкреслюється, що "...цей острів має велике значення, як шлях перельоту та відпочинку перелітних птахів". М. Шарлемань та О. Шуммер зробили спробу об'єднати усі відомості про птахів Джарилгачу, у тому числі і ненадруковані матеріали 1921 року С.І. Снігиревського. При цьому, автори розуміють, що це не повний список птахів острова. Вони наводять 131 вид птахів, що мешкає на острові. Це перший анотований список птахів о. Джарилгач. Пізніше, у червні 1937 року, працював на острові І.А. Цемш, який наводить відомості про 33 види птахів [27]. Частково орнітофауну о. Джарилгач вивчав орнітолог Чорноморського заповідника М.І. Клименко. Результати представлені у його праці, що присвячена фауні птахів

району Чорноморського державного заповідника [18].

З кінця 1950-х років фауна птахів Джарилгацької затоки та острова вивчалась співробітниками-орнітологами Чорноморського заповідника Б.В. Сабіневським та Т.Б. Ардамацькою. В 1950-1980-х ними приділялась особлива увага мігруючим та зимуючим птахам Джарилгацької затоки. Детальну характеристику зимівлі водно-болотних птахів у Джарилгацькій затоці та інших затоках Північного Причорномор'я дано у низці праць [23, 24, 25]. Праці 1960-1970-х років містять відомості про низку рідкісних та звичайний видів птахів, таких як червоновола казарка (*Rufibrenta ruficollis* Pall.), лебедів-шипунів (*Cygnus olor* Gm.), сивок (*Charadrii*), гусях, тощо [3, 4, 6, 12]. У 1975 році Т.Б. Ардамацька знайшла на Каланчацьких островах нову колонію середземноморського мартина (*Larus melanocephalus* Temm.), який на той час гніздився тільки на островах Тендрівської затоки. Таким чином, було доведено факт розширення гніздової території рідкісного виду мартинів Європи [2]. У 1990-2000-х роках Т.Б. Ардамацька присвячує свої наукові дослідження виключно орнітофауні Джарилгацької затоки, о. Джарилгач та прилеглим островам – Каланчацьким, Каржинським, Устричним та ін. Вивчається весь орнітологічний комплекс, приділяється особлива увага рідкісним птахам о. Джарилгач, проводиться аналіз змін в орнітофауні затоки та острова під впливом антропогенних чинників, що діяли на о. Джарилгач протягом довгого часу [5, 6, 7, 8, 9]. Співробітниками Чорноморського заповідника продовжуються роботи з вивчення зимуючих скупчень птахів на Джарилгацькій затоці [21, 22].

Наприкінці 1990-х і у 2000-х роках Джарилгацька затока та острови приваблюють науковців вже як важлива частина одного з найбільших водно-болотних угідь міжнародного значення "Каркінітська та Джарилгацька затоки", перш за все як місце мешкання водоплавних птахів.

У 2000 році за фінансової та організаційної підтримки Wetlands International – АЕМЕ було надруковано колективну монографію про чисельність та розміщення коловодних птахів, що гніздяться у водно-болотних угіддях Азово-Чорноморського узбережжя України. В цій праці присвячено розділ птахам Джарилгацької затоки та островів [14]. Нарис включає не тільки сучасні матеріали, а й ретроспективні дані. У праці розглядаються тенденції у зміні біотопів, динаміки чисельності, вплив різних факторів на орнітокомплекси.

У цьому ж році виходить інша колективна монографія "Біорізноманіття Джарилгача: сучасний стан та шляхи збереження" (відповідальний редактор Т.І. Котенко). Орнітологічний розділ написаний Т.Б. Ардамацькою [10]. Автор дає ретроспективну та сучасну характеристику орнітофауни о. Джарилгач, затоки та прилеглих острівців, таких як Каржинські, Каланчацькі та Устричні. Дано список фауни птахів (248 видів). На сьогодні це найповніший анотований список орнітофауни Національного природного парку "Джарилгацький".

В 2000-х роках на території теперішнього Парку проводились дослідження за різними міжнародними проектами, зокрема проектом Українського товариства охорони птахів "Інвентаризація кульона тонкодзьобого (*Numenius tenuirostris* Vieill.)". У ході проекту відпрацьовували методику виявлення та обліку виду, що знаходиться під критичною загрозою (МСОП). Оцінювалась наявність необхідних для виду біотопів та кормових об'єктів, захисних умов та наявність видів, що звичайно супроводжують кульона тонкодзьобого. За результатами проекту виявлено, що цей вид може зустрічатися на острові Джарилгач під час міграцій [15].

Необхідно зазначити, що дослідження птахів на о. Джарилгач та у затоці наприкінці 1990х та у 2000-х роках епізодично проводили фахівці Інституту зоології НАН України, Мелітопольського педінституту, Азово-Чорноморської орнітологічної

станції та Чорноморського біосферного заповідника. Дослідження проводились в рамках Міжнародних обліків зимуючих птахів (IWC), Регіонального орнітологічного моніторингу (РОМ), Програми Літопису природи [1, 22, 28, 29, 30]. Вченими, крім моніторингових робіт із коловодних птахів та вивчення міграції, виконувались комплексні обстеження з інвентаризації та кадастрової характеристики Джарилгацької затоки та о. Джарилгач, як водно-болотних угідь міжнародного значення.

Інвентаризація та аналіз видового різноманіття орнітофауни

Унікальність розташування Джарилгацького природного комплексу, різноманітність його біотопів, м'які кліматичні умови у зимовий період та розташування на шляху Азово-Чорноморського міграційного коридору створили певні сприятливі умови для мешкання значної кількості видів птахів в різні пори року. За сучасними даними, на означеній території під час зимового періоду, міграцій та у гніздовий час перебувають представники 248 видів птахів 18 рядів, за уточненими даними – 250 видів (табл. 1). З них зустрічаються на гніздуванні близько 80 видів, більше 200 – зустрічаються під час міграцій, кочівлі. 60 видів птахів занесено до Червоної книги України (2009). Всього в охоронні списки МСОП, до Європейського червоного списку, Бернської та Боннської Конвенцій включено понад 230 видів, з них 97 видів водно-болотних птахів.

Таблиця 1

Сучасна структура орнітофауни Національного природного парку "Джарилгацький"

Table 1

The modern structure of avifauna of the National Natural park "Dzharilgatsky"

Ряд	Число видів	Число видів			
		гніздяться	мігрують	зимують	ЧКУ
Gaviiformes	1	-	1	1	-
Podicipediformes	5	-	5	5	-
Procellariiformes	1	-	1	-	-
Pelecaniformes	4	1	3	1	3
Ciconiiformes	12	6	12	3	4
Anseriformes	29	11	29	27	10
Falconiformes	26	6	26	10	15
Galliformes	3	2	3	2	-
Gruiformes	7	-	7	3	4
Charadriiformes	54	12	54	9	15
Columbiformes	5	?	5	5	1
Cuculiformes	1	-	1	-	-
Strigiformes	5	2	5	4	2
Caprimulgiformes	1	-	1	-	-
Apodiformes	2	1	2	-	-
Coraciiformes	4	1	4	-	1
Piciformes	3	-	3	1	-
Passeriformes	87	27	87	33	5
Усього	250	82	248	104	60

За даними Т.Б. Ардамацької [10], найбільш багатий склад орнітофауни на о. Джарилгач має комплекс птахів деревинних насаджень та чагарників. До його складу входять 120 видів з 10 рядів. Степовий комплекс птахів збіднений. Найбільш поширеними є жайворонки (*Melanocorypha calandra* L., *Alauda arvensis* L.) та фазан (*Phasianus colchicus* L.). Існує на острові також невелика група синантропних видів (3-4 види).

Видовий склад та розподіл водно-болотних зимуючих птахів

Затоки Північного Причорномор'я є місцем найбільш численних зимуючих скупчень водоплавних птахів на півдні України [6, 9, 21, 23, 24, 25]. Значення Ягорлицько-Тендрівського та Джарилгацького району як місць для зимівлі птахів є незаперечним з тієї причини, що завдяки тіснішому зв'язку з Чорним морем і глибоководною Каркінітською затокою, ці водойми менш схильні до замерзання, ніж інші водойми Північного Причорномор'я. Водоплавні птахи знаходять тут прекрасні кормові і захисні умови. За час проведення обліків птахів на зимівлі було відмічено близько 60 видів водоплавних і коловодних птахів [24]. У 1990-х роках максимальне число відмічених видів склало 52 [21]. Основний фон зимуючих складають Гусеподібні (Anseriformes). Другим, за видовим різноманітністю зимуючих, є ряд Сивкоподібні (Charadriiformes). Пірникозоподібні (Podicipediformes) і Лелекоподібні (Ciconiiformes) не такі численні. Найрідше на зимівлі відзначаються види ряду Пеліканоподібні (Pelecaniformes) [21].

Впродовж минулих 10 років видове різноманіття зимуючих птахів скоротилося до 40-50 видів (з них 34 види водно-болотного комплексу). Останніми роками гусеподібні птахи складають основний фон зимуючих птахів. Середній відсоток цих птахів складає 11,4-14,5% в різні роки. Найрідше на зимівлі зустрічаються великі баклани *Phalacrocorax carbo* L. (2.4%), чаплі 3,8-4,8%, сивки 3,8-4,7%. (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл за видовими групами птахів, що зимують у затоках Північного Причорномор'я, включно з Джарилгацькою затокою (2001-2005 рр.)

Table 2

Species wintering bird groups distributions on the Bays of the North Coasts of the Black Sea with emphasis on Dzhalylgatsky Bay (2001-2005)

Групи птахів	2001		2002		2003		2004		2005	
	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б
Пірникози	2	4,8	-	-	-	-	1	4,0	-	-
Чаплі	2	4,8	-	-	-	-	1	4,0	1	4,6
Лебеді	2	4,8	2	7,5	2	7,7	2	8,0	2	9,1
Гуси	4	9,6	3	11,1	3	11,5	2	8,0	3	13,6
Річкові качки	8	19,0	4	14,8	6	23,1	6	24,0	2	9,1
Морські качки	9	21,4	4	14,8	4	15,4	4	16,0	4	18,2
Сивки	2	4,7	-	-	-	-	1	4,0	3	13,6
Мартини	5	11,9	3	11,1	2	7,7	3	12,0	3	13,6
Інші види	8	19,0	11	40,7	9	34,6	5	20,0	4	18,2
Загалом	42	100,0	27	100,0	26	100,0	25	100,0	22	100,0
Примітка: а – загальна чисельність видів, б – % від загального числа нарахованих видів										

За останні роки не зустрічалися на зимівлі турпан (*Melanitta fusca* L.) і синьга (*Melanitta nigra* L.). У 2003 році відмічено морянку (*Clangula hyemalis* L.). Поступово скорочується видове різноманіття зимуючих гусей, сивок і мартинів, що пов'язано найбільше з погодними та кормовими умовами. Великий баклан, лиска (*Fulica atra* L.) і сивки зимували тільки у теплі, сприятливі зими.

На території заток Північного Причорномор'я (Тендрівської, Ягорлицької та Джарилгацької) під час формування зимового комплексу птахів відбувається дуже інтенсивний перерозподіл птахів, який в основному залежить від конкретних погодних умов і стану водойм. В 2000-х роках основна маса зимуючих птахів була зосереджена в Тендрівській (21,4-59,1%) і Джарилгацькій (24,1-45,8%) затоках. У Ягорлицькій затоці на зимівлі птахи концентруються у меншій мірі – 14,0-23,8% (табл. 3). В зимовий

період 2012-2013 років на постійному орнітологічному полігоні у Джарилгацькій затоці нараховані 6590 особин водоплавних птахів, що відповідає рівню 2004 року.

Таблиця 3

Розподіл та чисельність птахів, що зимують у затоках Північного Причорномор'я (2001-2009 роки)

Table 3

Numbers and distribution wetlands birds on the Bays of Northern Coasts of Black Sea (2001-2009)

Роки	Загальна чисельність	Чисельність птахів по затокам, %		
		Тендрівська	Ягорлицька	Джарилгацька
2001	34978	43,6	31,6	24,1
2002	21506	21,4	23,8	8,1
2003	18339	40,4	13,9	45,8
2004	19607	59,1	15,0	25,9
2005	20978	24,4	53,2	22,5
2006	24926	26,8	8,9	64,3
2007	15892	36,5	9,4	54,1
2008	9053	54,8	11,2	34,0
2009	8342	36,8	8,4	54,8

Таким чином, необхідно відмітити, що в період 2001-2009 років загальна чисельність та видовий склад зимуючих птахів, а також чисельність більшості видів мають тенденцію до зниження, особливо у порівнянні з 1990-ми роками [21, 22] та особливо періодом 1970-1980-х років [24, 25]. У порівнянні з 1990-ми роками загальна чисельність зимуючих птахів знизилася в 2-3 рази, у порівнянні з 1980-ми роками – в 4-5 разів. Видовий склад птахів скоротився на 10-20 видів. Це пов'язано з погіршенням екологічного стану водойм району Північного Причорномор'я, а також із внутрішньопопуляційними змінами ряду видів гусеподібних птахів (високою смертністю дорослих особин, що викликана епізоотіями, мисливським тиском, низьким успіхом гніздування і т.п.).

Гніздовий орнітокомплекс о. Джарилгач та прилеглих територій островів

У роки зі сприятливими умовами гніздування на островах Джарилгацької затоки відзначаються представники 11 рядів [10, 11]. Домінують за чисельністю видів, що гніздяться, Горобиноподібні птахи (36,52%), Сивкоподібні (21,95%) та Гусеподібні (13,41%). Пеліканоподібні (Pelecaniformes), Серпокрильцеподібні (Apodiformes) і Ракшеподібні (Columbiformes) представлені одиничними видами. Гніздові популяції птахів на інших островах Джарилгацької та Каркінітської заток представлені колоніальними видами: великим бакланом (*Phalacrocorax carbo* L.), чаплями (*Ardea cinerea* L., *Egretta alba* L., *Egretta garzetta* L.), мартиновими (*Larus cachinnans* Pall., *Sterna hirundo* L., *Sterna albifrons* Pall., інші). На Каржинських островах знаходились найбільш великі в затоці полівидові колонії лелекоподібних. Загальна чисельність великої та малої чепур і сірої чаплі в 1990-х та до середини 2000-х років коливалась від 251 до 443 пар. Для всіх Ciconiiformes, що гніздяться на невеликих островах, відзначаються коливання чисельності, але за останні 8-9 років на Каржинських островах чисельність їх різко впала до 70-80 пар (рис. 1).

Зменшилось число видів Anseriformes та Charadriiformes (з 23 видів до 10-15), присутня явна тенденція зменшення і їх загальної чисельності. Такі види, як мартин середземноморський (*L. melanocephalus* Temm.) і мартин тонкодзьобий (*Larus genei* Breme.), які були звичними видами і гніздилися на Каланчацьких островах в 1970-х роках, зараз відзначаються тільки на міграції і під час кочівель. На Каржинських островах зменшилась навіть чисельність жовтоногого мартина *Larus cachinnans* Pall. (з 800 до 560 пар) та великого баклана (з 1780 до 640 пар).

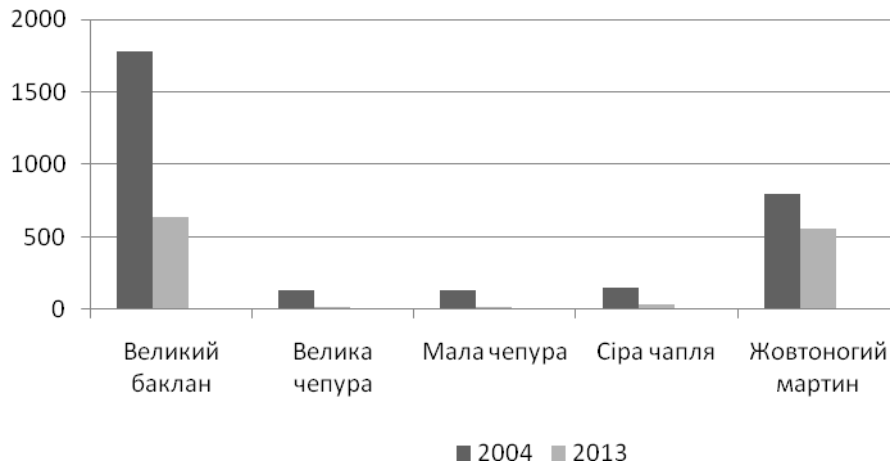

Рис. 1 Зміна чисельності птахів, що гніздяться на Каржинських островах, Каржинська затока
 Fig. 1 Numbers changing of nesting birds on the Karzhinsky islands, Karzhinsky Bay

Останнім часом на всіх островах посилюється чинник тривоги через систематичне відвідування островів туристами, рибалками, відпочиваючими з міст Скадовськ, Каланчак і Хорли. Більшість колоній птахів розорювалася, особливо колонії великого баклана. У результаті різко зменшилася загальна чисельність усіх видів, що гніздяться. На Каржинських островах не відмічені на гніздуванні крижень (*Anas platyrhynchos* L.), кулик-сорока (*Haematopus ostralegus* L.), коловодник звичайний (*Tringa totanus* L.) та інші. Інвентаризація птахів водно-болотного комплексу, що гніздяться на о. Джарилгач, триває, проте, за попередніми даними, число видів скорочується.

Аналіз видового складу рідкісних видів птахів

Національний природний парк "Джарилгацький" відіграє особливу роль у збереженні рідкісних видів птахів. За нашими даними, з 87 видів, занесених в Червону Книгу України (2009), в районі Парку відмічено 60. З них: 11-16 видів гніздяться, майже всі пролітають, зимують – 18-20. Впродовж останніх років на території Парку відмічено близько 50 видів.

Найбільше число рідкісних видів складають ряди Соколоподібні (Falconiformes) та Сивкоподібні (Charadriiformes) – по 15 видів, Гусеподібні (Anseriformes) – 10 видів. Також зареєстровано 3 види Pelecaniformes, 4 – Ciconiiformes, 4 – Gruiformes, 2 – Strigiformes, 5 видів Passeriformes, 1 вид Columbiformes.

За частотою, з якою птахи зустрічаються, усі види ми умовно поділяємо на декілька категорій:

1. Щорічно зустрічаються: до 40 видів, що в основному гніздяться, зимують або мігрують. Це найбільш звичайні з видів, що охороняються;

2. Зустрічаються з періодом раз на 3-5 років: 10-12 видів – майже усі великі хижі птахи (Falconiformes), чернь білоока (*Aythya nyroca* Guld.), дрохва (*Otis tarda* L.);

3. Дуже рідкісні, зустрічалися за останнє десятиріччя 1-2 рази: великі денні хижаки (Falconiformes), дерихвіст степовий (*Glareola nordmanni* Nord), гуска мала (*Anser erythropus* L.);

4. Не зустрічалися в останнє десятиріччя: степовий боривітер (*Falco naumanni* Fleisch.), хохітва (*Tetrax tetrax* L.) та ін.;

5. Види, частота зустрічі та статус яких до кінця не з'ясовані: тонкодзьобий кульон (*Numenius tenuirostris* Vieil.), білоголовий сип (*Gyps fulvus* Hahl.) та деякі інші, які зустрічаються на прилеглих територіях та відсутні у анованому списку, складеному Т.Б. Ардамацькою [10].

За літературними та нашими даними [1, 7, 8, 10, 12, 13], у районі о. Джарилгач в

1980-2000-х роках гніздилися 15-16 видів птахів, що занесені до Червоної Книги України, з них більш-менш регулярно – 8-10 видів. Це птахи, що гніздяться на островах: пісочник морський (*Charadrius alexandrinus* L.), кулик-сорока (*Haematopus ostralegus* L.), крячок малий (*Sterna albifrons* Pall.), нерозень (*Anas strepera* L.), пухівка (*Somateria mollissima* L.), крех середній (*Mergus serrator* L.), і види, що зустрічаються як на островах, так і на материкових ділянках: довгоніг (*Himantopus himantopus* L.), луговий дерихвіст (*Glareola pratincola* L.), чоботар (*Recurvirostra avosetta* L.). Інші види, такі як великий кульон (*Numenius arquata* L.) та огар (*Tadorna ferruginea* Pall.), можливо, гніздяться.

Відмічено зміни у чисельності мігруючих видів. Зросла чисельність у рожевого (*Pelecanus onocrotalus* L.) та кучерявого (*Pelecanus crispus* Bruch.) пеліканів, коровайок (*Plegadis falcinellus* L.), косарів (*Platalea leucorodia* L.), червоноволої казарки (*Rufibrenta ruficollis* Pall.). Стали більш рідкісними великі хижі птахи, дрохва (*Otis tarda* L.) та хохітва (*Tetrax tetrax* L.), степовий (*Circus macrourus* Gm.) та польовий (*Circus cyaneus* L.) луни.

Висновки

Інвентаризація, вивчення статусу та чисельності орнітофауни Джарилгацької затоки, о. Джарилгач та суміжних територій проводилися дослідниками різних епох майже 100 років. Матеріали накопичувалися поступово. На сьогодні відомо, що видовий склад птахів Національного природного парку "Джарилгацький" налічує 248-250 видів – це ті, що зимують тут, гніздяться, пролітають під час міграцій чи нерегулярно залітають. Статус багатьох видів останніми роками змінився з тих, що гніздяться, на ті, що зустрічаються під час міграцій та зимівлі. Зменшується і загальна чисельність птахів. Зросло число видів птахів зі статусом рідкісних. Окремі види останнім часом не спостерігаються.

Зважаючи на вищесказане, продовження реінвентаризації орнітофауни Парку є доцільним, особливо з метою здійснення природоохоронних заходів, таких як розширення та впорядкування територіальної структури Парку і, особливо, відтворення колишнього видового різноманіття та чисельності птахів.

Подяки

Ця робота з подякою присвячена видатному українському орнітологу, моему науковому координатору та споборнику у природоохоронній справі Тетяні Борисівні Ардамацькій (1927-2011), що багато років присвятила вивченню орнітофауни о. Джарилгач і Джарилгацької затоки та була борцем за створення нині функціонуючого Національного природного парку "Джарилгацький".

Також я вдячна співробітникам Чорноморського біосферного заповідника, що проводили поряд зі мною обліки зимуючих водоплавних птахів на акваторіях заток Північного Причорномор'я. Спасибі всім, особливо співробітникам Департаменту заповідної справи Мінприроди України та редакторам, за сприяння публікації цієї роботи.

1. Андрющенко Ю.А., Гринченко А.Б. Случай наиболее восточного гнездования гаги в Украинском Причерноморье // Бранта: Сб. научных трудов Азово-Черноморской орнитологической станции. – 1998. – №1. – С. 111-112.
2. Ардамацкая Т.Б. Расширение гнездового ареала черноголовой чайки в Северном Причерноморье // Колониальные гнездовья птиц. – М., Наука, 1975, – С. 57-58.
3. Ардамацкая Т.Б. Краснозобая казарка в Северном Причерноморье // Редкие, исчезающие и малоизученные виды птиц в СССР. – Рязань, 1976. – С. 48-49.

4. *Ардамацкая Т.Б.* Изменение орнитофауны Черноморского заповедника за 60 лет // Заповедники СССР – их настоящее и будущее. – Новгород, 1990. – Ч. 3. – С. 189-194.
5. *Ардамацкая Т.Б.* Редкие и исчезающие птицы Черноморского государственного биосферного заповедника АН УССР и сопредельных территорий // Редкие птицы Причерноморья. – Киев-Одесса. 1991. – С. 110-121.
6. *Ардамацкая Т.Б.* Изменение видового состава, численности и размещения островного орнитокомплекса Черноморского заповедника за 60 лет // Природные комплексы Черноморского государственного биосферного заповедника. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 110-121.
7. *Ардамацкая Т.Б.* Изменение статуса и численности редких птиц о. Джарылгач под влиянием антропогенной трансформации ландшафта // Матеріали конференції 7-9 квітня 1995 р., м. Ніжин. – Київ: УТОП, 1996. – С. 5-15.
8. *Ардамацкая Т.Б.* Значение Джарылгачского залива для сохранения биоразнообразия птиц // Роль охоронюваних природних територій у збереженні біорізноманіття: матеріали конф., присвяч. 75-річчю Канів. природ. заповідника. – Канів, 1998. – С. 144-146.
9. *Ардамацкая Т.Б.* Видовой состав и численность водно-болотных птиц в районе Джарылгачского залива в январе 2000 г. // Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины. Сб. матер. XX совещания Азово-Черномор. орнитол. рабочей группы. – Одесса-Киев, 2001. – Вып. 3. – С. 48-50.
10. *Ардамацкая Т.Б.* Краткая характеристика орнитофауны о. Джарылгач // Биоразнообразие Джарылгача: современное состояние и пути сохранения. – Вестн. зоологии. – 2000. – С. 74-83; 186-197.
11. *Ардамацкая Т.Б.* Динамика численности птиц водно-болотного комплекса и ее тенденции на островах Джарылгачского залива // Бранта: Сборник научных трудов Азово-Черноморской орнитологической станции. – 2009. – Вып. 12. – С. 40–47.
12. *Ардамацкая Т.Б., Семенов С.М.* Эколого-фаунистический очерк птиц района Черноморского заповедника. – Вестник зоологии. – 1977. – № 2. – С. 18-43.
13. *Ардамацкая Т.Б., Руденко А.Г.* Аннотированный список птиц Черноморского биосферного заповедника // Вестник зоологии. Позвоночные животные Черноморского биосферного заповедника. – 1996. – №1 (отд. вып.). – С. 19-38.
14. *Ардамацкая Т.Б., Сиохин В.Д., Полуда А.М.* Численность и размещение гнездящихся околоводных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского побережья Украины. Джарылгачский залив / Под ред. к.б.н. Сиохина В.Д., к.б.н. Черничко И.И. – Киев, 2000. – С. 145-167.
15. *Ардамацкая Т.Б., Дядичева Е.А., Луговой О.А.* Современное состояние миграционных группировок кроншнепов на острове Джарылгач // Бранта: Сборник науч. трудов Азово-Черноморской орнитологической станции. – 2003. – Вып. 6. – С. 108-121.
16. *Браунер А.А.* По приморским и песчаным заповедникам Украины. I Поездка на остров Джарылгач // Укр. Мисливець та рибалка. – 1929. – № 8. – С. 9-12.
17. *Кистяковский О.Б.* Фауна України. Птахи. – К.: АН УРСР, 1957. – С. 404-409.
18. *Клименко М.И.* Материалы по фауне птиц района Черноморского государственного заповедника // Тр. Черноморского гос. зап-ка. – К.: Из-во Киевского гос. ун-та, 1950. – С. 24.
19. *Портенко Л.А.* Организация птичьего заповедника на острове Джарылгач // Укр. охотник и рыболов. – 1925. – № 9. – С. 24-27.
20. *Портенко Л.А.* Орнитофауна заповедных островов на Сиваше и Черном море в связи с ее охраной // Материалы II Конгресса зоологов, анатомов и гистологов СССР 4-10 мая 1925 г. – М.: "Главнаука", 1927. – С. 319.

21. Руденко А.Г., Яремченко О.А., Рыбачук К.И. Особенности зимовки гусеобразных птиц в Черноморском биосферном заповеднике // Бюлл. РГГ. – 2000. – № 6. – С. 302-314.
22. Руденко А.Г., Яремченко О.А., Москаленко Ю.А. Мониторинг зимующих птиц водно-болотных угодий Черноморского биосферного заповедника в 2000-2001 гг. / Мониторинг зимующих птиц в Азово-Черноморском регионе Украины. – Одесса-Киев, 2002. – С. 40-54.
23. Сабиневский Б.В. Азово-Черноморское побережье Украины – комплексный резерват водно-болотных птиц // Вестник зоологии. – 1977. – №2. – С. 44-54.
24. Сабиневский Б.В. Водноболотные птицы, зимующие в холодном поясе Азово - Черноморья: Автореф. дисс... канд. биол. наук: 03.00.08 / Институт зоологии им. И.И. Шмальгаузена АН УССР. – К., 1985. – 24 с.
25. Сабиневский Б.В., Ардамацкая Т.Б. Обзор изменения состояния зимовок водоплавающих птиц в Азово-Черноморском регионе по материалам январских учетов 1975-1984 гг. // Современное состояние ресурсов водоплавающих птиц: Тр. Всесоюзн. совещ. – М., 1984. – С. 75-77.
26. Шарлемань М.В., Шуммер О.О. Матеріали до орнітофауни острова Джарилгача на Чорному морі // Труды фіз.-мат. відділ. ВУАН. – 1930. – Т. 15, вип. 2. – С. 203-219.
27. Цемш І.О. Експедиція на південь України в 1937 році // Труды зоол. музею. – 1941. – №1. – С. 327-342.
28. Ardamatskaya T.B. Present status of *Pelecanus onocrotalus* in the Sea of Azov/Black Sea region / Eds.: Crivalli A., Krivenko V., Vinogradov V. – IWRB Publication 27. – 1994. – P. 6-8.
29. Kostyshyn V.A., Chernichko I.I., Poluda A.M., Chernichko R.N. Analysis of information sources on waterbird migration in the Azov–Black Sea region of Ukraine: bibliography, count results and ring recoveries. – Wetlands International Black Sea Programme. – 2011. – 90 p.
30. Rudenko A.G., Yaremchenko O.A., Moskalenko Yu.A., Rudenko V.P. Long-term monitoring of the wintering geese in the Ramsar wetlands of the northern Black Sea coasts // Die Vogelwelt. – 2008. – N 129, Vol. 3. – P. 201-203.

Руденко А.Г. История изучения и результаты инвентаризации видового разнообразия орнитофауны района Национального природного парка "Джарылгачский" // Труды Госуд. Никит. ботан. сада. – 2013. – Т. 135. – С. 145-154.

На основе литературных и многолетних персональных исследований представлены результаты инвентаризации видового разнообразия птиц района современной территории Национального природного парка "Джарылгачский". Проведен анализ видов, занесенных в Красную книгу Украины и других международных охранных списков. Дана детальная история изучения орнитофауны района Джарылгачского залива.

Ключевые слова: инвентаризация, орнитофауна, Джарылгачский залив, видовое разнообразие.

Rudenko A.G. History of studying and results of inventory of specific diversity of avifauna on the area of National Nature Ppark "Dzharylgachsky" // Proceedings of the State Nikit. Botan. Gard. – 2013. – Vol. 135. – P. 145-154.

On the basis of literary and long-term personal researches results of inventory of specific diversity of birds on the area of the modern territory of National Nature Park "Dzharylgachsky" and analysis of species, included in Ukrainian Red Book and other international protected lists have been given. The detailed history of studying of avifauna on the area of the Dzharylgachskybay has been given.

Key words: inventory, avifauna, Dzharylgachsky bay, specific diversity.